

05 AGUSTOS 1987

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAXE : 1

"CUMHURİYETİMİZİN 60. YILINA ARMAĞAN"

KAYSERİ — 1983

ŞİA VE DOĞUŞU

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Vehbi ECER

A) KELİME VE TERİM OLARAK ŞİA :

Şia kelimesi bir fikir veya kişi etrafında toplanmayı, bir fikir veya kişiye yardım edenler topluluğu oluşturmayı ve bir fikrin, gurubun veya bir görüşün ortağı olmayı ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelime fırka fırka, gurup gurup, bölük bölük olan, benzer, kendi taraftarları, tarafını tutan anlamlarında kullanılır (1). Birçok hadîs-i şeriflerde de bu kelime lügat anlamına uygun bir biçimde geçmektedir (2).

Terim olarak bu kelimenin anlamı ise : Hz. Muhammed '(S.A.S.)'in vefatından sonra Hz. Ali'nin ve çocuklarının meşru halife; Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den sonra insanların en üstünü olduğunu ileri sürenlerin oluşturduğu topluluktur (3). Ebu'l-Hasan el-Eş'arî mezhepler tarihiyle ilgili eserinde şiiilerle ilgili olarak : «Onlara şia denmiştir. Çünkü onlar Hz. Ali'ye tabî olmuşlar ve onu Tanrı elçisinin diğer ashabına takdîm etmiş (üstün görmüş) lerdir (4)» demek suretiyle Şia'nın özelliklerini açıklar. Dr. İrfan Abdülhamîd ise, Şia'nın tarifi konusunda İbn Hazm el-Endelûsî (Öl. H/456 - M/1063)'nin açıklamasını beğenir ve bu konuda onun eksiksiz bir tarif verdiğini kabul eder (5). İbn Hazm şunları yazar :

1. el-En'âm/59, 65, 159; el-Hicr/10; el-Kasas/4, 15; er-Rûm/32; Sebe/54; el-Kamer/51; es-Saffât/83; Bak : Muhammed Fuad Abdülbâkî, el-Mu'cem ül-Müfehros li Elfâz il-Kur'ân il-Kerîm, Mısır, 1945, 398; Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn el-Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, el-Müfredât fi Garîb el-Kur'ân, Mısır, 1961, 270 - 271.
2. Bak : A. J. Wensink, Concordance et Indices de La Tradition Musulmane, Leiden, 1955, III, 228.
3. Bak : R. Strothmann, Şia, İA (İslâm Ansiklopedisi), XI, 502; Seyyid Şerif Ali b. Muhammed el-Cürçânî, Kitâb üt-Ta'rîfât, Mısır, 1283, 88.
4. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Makalât ül-İslâmiyyîn ve İhtilâf ül-Musallîn, Kahire, 1950, I, 65.
5. Dr. İrfan Abdülhamîd, Drasât fi'l-Firak ve'l-Akaid il-İslâmiyye, Bağdad, 1967, 10.

«Şia ile şu konularda görüş birliğine varan herkes, müslümanların anlayamadıkları başka konularda bunlara uymasa bile şiidir : Hz. Ali (R.A), Tanrı Elçisi (S.A.S.)'nden sonra insanların en üstünüdür; kendisi ve sonra da çocukları halifelige en lâyık kişilerdir. Andığımız bu iki hususta başka türlü inanca sahip olanlar «şii» değillerdir (6).»

Muhammed b. Abdilkerim b. Ebibekr Ahmed eş-Şehristânî (Öl : 548/1153), el-Milel ve'n-Nihal'inde Şia ile ilgili olarak şöyle bir açıklamada bulunur :

«Şia, özellikle Hz. Ali'ye tâbi olarak etrafında toplananlardır. Onlar, (Hz. Ali'nin) imamet ve hilâfetinin gizli veya açık olarak nass ve vasiyyet ile sabit olduğunu söyleyenlerdir. Gene onlar, imamet, Hz. Ali'nin çocukları dışına çıkamayacağına, eğer çıkarsa bunun ancak ya zulmen veyahutta takiyye (gizleme, sır) sebebiyle olabileceğine inanmışlardır (7)»

İbn Haldun (Öl : 808/1405) MUKADDİME adlı eserinde şia hakkında daha anlaşılır biçimde ve derli - toplu sayılabilecek şu açıklamayı yapar :

«Bil ki, Şia'nın lügat manası arkadaş, ve etba demektir. Hâlef ve seleften olan fakih ve mütekellimîn şii ve şia tabirlerini bir ıstılah olmak üzere Ali ve oğullarına taraftarlık edenlere tahsis etmişlerdir. Bütün şii mezhepleri imamet, ümmetin düşünce ve oyuna bırakması doğru olan umumî maslahatlardan ve ümmetin tayini ile caiz olan işlerden olmadığı hakkında bir fikirdedirler. Bunu ittifakla kabul etmişlerdir. Bunlara göre imamet dinin temeli ve islâmlığın direği olduğu için Peygamberin bunu ihmal etmesi, bunu ümmetin düşünce ve oy'una bırakması doğru değildir. Peygamber ümmetine imamı kendisi tayin eder. İmam, büyük ve küçük her türlü günahlardan uzak ve korunmuş (masum) olmalıdır. Bundandolayı Peygamber kendisi bizzat Ali'yi ümmetine imam tayin etmiştir (8).»

Şimdiye kadar naklettiğimiz umumi görüşleri benimseyenlere Şia adı verilmekte ve bunlar da kendi aralarında ayrı fırkalara bölünmektedirler.

6. Ebu Muhammed Ali b. Hazm el-Endelûsî, Kitab ül-Fasl (Fisâl) fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal, Kahire, 1321, II, 113.
7. Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, Kahire, 1961. Muhammed Seyyid Geylânî neşri, I, 146.
8. İbn Haldun, Mukaddime, Çev.: Z. Kadirî Ugan, İstanbul, 1954, I, 525 - 526.

B) ŞİA'NIN ORTAYA ÇIKIŞI VE ÇIKIŞI SIRASINDAKİ KARAKTERİ :

Şia'nın doğuşu hakkında —zaman bakımından— değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bazı yazarlara göre Hz. Muhammed'in sağlığında Şia, ortaya çıkmıştır. Diğer bazı yazarlara göre de Hz. Muhammed'in vefatından sonra zuhur etmiştir.

Şiiliğin, Resulullah'ın zamanında, O sağ iken meydana geldiği görüşünde olan en eski yazarlardan birisi Ebu Muhammed el- Hasan b. Musa en-Nevbahtî (Öl. 300/912)'dir. O, «FİRAK ÜŞ-ŞİA» adlı eserinde şöyle der :

«İlk Şia fırkası Ali b. Ebi Talib Aleyhisselâm'ın mezhebidir. (Bunlar), Nebî (S.A.S.) nin zamanında ve O'ndan sonra da Ali (Ona selâm olsun) taraftarları (Şiatü Ali) olarak adlandırılmışlardır...» (9)

Nevbahtî gibi Şii asıllı yazarlar bu mezhebin genellikle Resulullah'ın (S.A.S.) sağlığında doğduğunu ve Resulullah'ın sağlığında Hz. Ali'nin üstünlüğünü kabul ederek onun etrafında bir topluluk (şia) oluşturduğunu kabul eder ve savunurlar. Hz. Ali'nin cesareti, kahramanlığı, ihlâsı anlatılır, O'nun üstünlüğünü ifade eden âyetler ve Peygamberin hadisleri üzerinde yorumlar yaparlar (10) Muhammed el-Hüseyn Âlu Kâşif il-Ğitâ (1876 - 1954) Hz. Ali'yi «Hz. Peygamberin sözlerini şerh ve tefsir eden, hikmetlerini, hükümlerini tebliğ eden» büyük bir insan olarak tanıtılırken Hz. Peygamber zamanında onun bu büyüklüğünü farkedenden ve onu takdir eden azımsanmayacak bir topluluğun varlığına işaret eder (11). Kitabının bir başka yerinde ise gayet açık bir biçimde şu ifadeyi buluruz :

9. Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa en-Nevbahtî, F Irak üş-Şia, Necef, 1959, 39.
10. Bak : Abdülbakiy Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik, İstanbul, 1979, 29 vd. Abdülbaki Gölpınarlı, 100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, İstanbul, 1969, 17 vd.
11. Muhammed el-Hüseyn Âlu Kâşif il-Ğitâ, Asl üş-Şia ve Usulüha Necef, 1965, (14. baskı), 84; Bu eserin Abdülbaki Gölpınarlı tarafından «CAFERİ MEZHEBİ VE ESASLARI - YERYÜZÜ VE HÜSEYİN TOPRAĞI - GERÇEK ALEVİLİK» (Minnetoğlu yayını, İstanbul, 1966) adıyla tercümesi yapılmışsa da bendeki arapça nüsha ile yaptığım karşılaştırmada birçok yerlerde atlamalar tesbit ettiğim için adigeçen tercümeden faydalanmayı mahzurlu buldum.

«İslâm tarlasına şîilik tohumlarını saçan ilk kişi İslâm şeria-
tının sahibinin bizzat kendisidir. Yani şîilik tohumları İslâm to-
humları ile beraber ve yanyana birlikte saçılmıştır (12).»

Yazarlardan büyük bir çoğunluğu ise Şîiliğin, Tanrı Elçisinin vefatından sonra meydana çıktığını anlatırlar. Şîilik, diğer İslâm Mezheplerinin doğuşlarından ayrı düşünülemez. İlk itikadî mezheplerden Haricîlik ile birlikte doğduğu söylenebilir (13). Tarihçi İbn Haldun Şîiliğin, Peygamberin vefatından sonra hilâfet - imamet meslesi üzerine çıktığı kanaatindedir (14). İbn Nedîm (Öl. 385/995)'in kanaati de Hz. Ali ile Talha, Zübeyr ve Hz. Aişe (Allah onlardan razı olsun) arasındaki mücadelenin başlamasıyla birlikte Şia'nın ortaya çıktığı doğrultusundadır. O, şunları yazar :

«Talha ve Zübeyr, Hz. Ali'ye karşı çıkıp Osman b. Affân'ın kanını talep etmediği gerekçesiyle ona sırt çevirdikleri zaman Ali Aleyhisselâm bunların her ikisinin Allah'ın emrine dönmelerini sağlamak için dövüşmeye (mücadeleye) karar vermişti. İşte bu sırada Hz. Ali'ye tabi olanlara Şia dendi. Çünkü Hz. Ali (O'na selâm olsun) bunlara : «Benim şiam» diyordu. (15)»

Mısırlı yazar Ahmed Emîn, «FECR ÜL-İSLAM» adlı eserinde : «Nebî (S.A.S.) vefat ettikten sonra bazı topluluklar, Peygambere halef olmaya en lâyük olan O'nun ehl-i beyti'dir, görüşünü ortaya attıkları zaman bu, şia'nın ilk nüvesi olmuştur» der (16). Başka bir sayfada ise : «Görüldüğü gibi bu fırka Nebî (S.A.S.)'nin ölümünden sonra kurulmuş ve zamanla Hz. Osman'a dil uzatılmasıyla büyümüştür (17)» demek suretiyle Şia'nın doğuş zamanı hakkında fikrini belirtir. Doç. Dr. Yaşar Kutluay yazdığı kitaplarında şîiliğin tarih sahnesinde görünüşünü Hz. Muaviyenin İrak valileri Mugîre b. Şu'be es-Sakafî ve Ziyad b. Ebihi'nin H/50 - 51 (M/670 - 671) yıllarındaki davranışlarına bağlar. Ona göre Sıffin savaşın-

12. el-Ğitâ, 82.

13. İslâmda itikadî mezheplerin doğuşuyla ilgili doktora tezi : Doç. Dr. Yaşar Kutluay, İslâmiyette İtikadî Mezheplerin Doğuşu, Ankara, 1959.

14. İbn Haldun, I, 525.

15. İbn en-Nedîm, el-Fihrist, Beyrut, 1978, 249.

16. Ahmed Emîn, Fecr ül-İslâm, Mısır, 1964, 266; Bu kitabın türkçe tercümesi Ahmed Serdaroğlu tarafından yapılmış, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu emekli üyesi Osman Keskiöğlü'nün «Takdîm» iyle yayınlanmıştır : Fecrül-İslâm (İslâmın Doğuşu), Ankara, 1976, Kılıç Kitabevi Yayını.

17. Ahmed Emin, 278.

dan sonra Ali b. Ebî Tâlib'in çevresinde toplanan müslümanlar «kelimenin ıstılahî değil, lügavî anlamında onun taraftarı» durumunda idiler. Ancak Hz. Ali taraftarlarının «bir teşkilât olarak» ortaya çıkması bu valilerin hareketleriyle başlar (18). Çağdaş yazarlardan Dr. İrfan Abdülhamîd ise bu konudaki görüşünü şöyle ortaya koyar :

«Benim görüşüm şudur ki; siyasî ve fikrî bir mezhep olarak şiiğin yapısı halifelik konusunda nas ve tayin nazariyesine inanmayla birlikte ortaya çıkmıştır. Bu nazariye o mezhebe öyle bir özellik kaazdırmıştır ki bununla Şia diğer mezhep ve hareketlerden ayrılır. Ben şiiğin, böylece, temelde bu nazariye ile bağlantılı olduğunu ve hâlâ da bu bağın devam ettiğini görüyorum (19).»

Şia'nın Hz. Muhammed (S.A.S.)'in vefatından sonra ortaya çıktığını kabul eden yazarlar oldukça yekün tutmaktadır (20). Ancak burada da dikkatten kaçırılmaması gereken hususlar vardır. Hz. Ali'nin sağlığında meydana gelen Hz. Ali taraftarlığını ve Hz. Ali sevgisini bir mezhep hareketi, mezheple ilgili bir zümreleşme olayı olarak görmemek yerinde olur. Prof. Dr. Ethem Ruhi Fıglalı'nın işaret ettiği gibi : «Hz. Ali'nin bütün müslümanlarca teslim edilen şahsî meziyetleri, ilmi, takvası, kahramanlığı, cesareti ve Hz. Peygamber (S.A.S.)'in amcasının oğlu, Medine'de kendisine kardeş kıldığı kimse ve dâmadı oluşu söz konusu olduğu takdirde, bu hususlarla ilgili ilk tezahürlerin daha Rasulullah (S.A.S.) in sağlığında mevcut olması fevkalâde tabii ve doğrudur. Ancak bu tezahür, bir fırka veya ayrı bir zümre teşkil etmek şeklinde değil, manevi bir bağlılık ve samimî bir dostluktur» (21). Şia hareketinin siyasî bir zümreleşme ve bir teşkilât olarak tarih sahnesine çıkışının İrak Valisi Mugîre b. Şu'be es-Sakafî'nin, camide hutbe esnasında Hz. Ali'yi lânetlemesi üzerine itiraz eden Hucr b. Adıyy ve buna iştirak eden topluluğun oluşması olayına (50/670) bağla-

18. Doç. Dr. Yaşar Kutluay, İslâm ve Yahudi Mezhepleri, Ankara, 1965, 75 vd.; Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri, Konya, 1968, 106 vd.

19. Dr. İrfan Abdülhamîd, 15.

20. Prof. Dr. N. Çağatay - Prof. Dr. İ. Ağâh Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi - I, Ankara, 1965, 48 vd.; Prof. Dr. Philip K. Hitti, Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, Çev : Prof. Dr. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, II, 388; W. Montgomery Watt, İslâmî Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelâmı, Çev : Dr. Süleyman Ateş, Ankara, 1968, 30 vd.; Nebile Abdülmun'im Dâvud, Neş'et üş-Şiat il-İmamiyye, Bağdad, 1968, 50 vd.

21. Doç. Dr. Ethem Ruhî Fıglalı, Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri, İst., 1980, 88.

yan Doç. Dr. Yaşar Kutluay'ın görüşü (22) inandırıcı bulunmamaktadır. Bu mezhebin siyasî zümreleşmesinin Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra başladığını savunan E. Ruhi Fığlalı'nın görüşü bize daha inandırıcı gelmektedir. O'na göre «... En erken Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra siyasî bir temayül olarak efkâr-ı umumiyye oluşturulmaya başlanmıştır, denebilir. Özellikle 65/684 yıllarında fiilen ortaya çıkarak Hz. Hüseyin'in intikamını almak üzere toplanan ve onun yardımına gelmedikleri için dövünerek tövbe edenlerin oluşturduğu Tevvabûn (tövbe edenler) hareketi; Şia'nın bir ıstılah haline gelişinin, yâni İslâm içinde siyasî bir kitleleşme hareketinin başlamakta oluşunun ilk tezahürleridir (23).» Gerçekten bu olay bir zümreleşmenin gözüktüğü olaydı. 65/685 yılında Süleyman b. Surad el-Huzâî'nin yönetiminde toplanan bazı insanlar askerî bir harekâta hazırlandılar. Hz. Hüseyin'e ihanet edişlerinden pişmanlık duyduklarını göstermek istediler ve Hz. Hüseyin'in intikamını almayı da üstlendiler. 16.000 kişi olmaları gerekirken ancak bin kişi bir araya gelebildi ve Kerbelâda, Hz. Hüseyin'in türbesi etrafında 24 saat ağlayıp çırpındılar. Daha sonra orayı terkettiler ve Ubeydullah b. Ziyad'ın ordusu tarafından kılıçtan geçirildiler. (26)

Daha sonraki tarihlerde siyasî ve itikadî birlik gösteren bu şia hareketi kendi aralarında bölünmelere uğrayacaktır.

C) ŞİİLİK HAREKETİNİN TEMELLERİ :

Şiilik hareketi, doğuşundan zamanımıza kadar değişik kaynaklara dayandırılmak istenmiş ve bu konuda birçok yorumlar ortaya konulmuştur. Aslında böyle bir mesele sadece Şia için bahis konusu değildir. Genel olarak İslâm mezheplerinin doğuşunda bütün mezhepler için dış tesirlerden bahsedilmiştir. İslâmiyeti benimseyenlerin, İslâmiyete aykırı olmadıklarını zannettikleri, eski din ve kültürlerindeki bazı unsurları devam ettirmeleri akla aykırı gelmemektedir. Bunun yanında İslâm Dini ile, özellikle, semavi din-

22. Kutluay, İslâm ve Yahudi Mezhepleri, 75; Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri, 106.

23. Fığlalı, 88 - 89.

24. Bu konuya dikkati çeken yazarlar vardır : Bak : Ahmet Cevdet, Kısas-ı Enbiya, Hazırlayan : Mahir İz, İstanbul, 1972, III, 272 - 276; Julius Wellhausen, Arap Devleti ve Sükutu, Çev : Prof. Dr. Fikret İşıltan, Ankara, 1963, 89 - 90; Prof. Dr. W. Montgomery Watt, İslâm Düşüncesinin teşekkül Devri; Çev. : E. Ruhi Fığlalı, 1981, 59 - 60; Mes'udî, Mürûc üz-Zehab, Beyrut, 1966, III, 93 - 95.

ler arasında paralel görüşlerin mevcudiyeti de yadırganmamalıdır. Bir dinin yaşanması ve inanç sisteminin benimsenmesinde farklı kültürlerin ve coğrafi şartların meydana getireceği ayrılıkları da unutmamak yerinde olur. Bu sebeple bir Mutezile mezhebinde dış tesirler ve diğer dinlerin etkisi nasıl araştırılmışsa (25), başka mezheplerin ve özellikle Şia'nın doğuşunda da yabancı unsurların tesiri hususunu konu edinenler bulunmuştur. Ancak ilk İslâm mezheplerinin doğuşunda dış etkilerin hiçbir tesiri olmadığını savunanlar da vardır. Doç. Dr. Yaşar Kutluay «İSLAMİYETTE İTİKADİ MEZHEPLERİN DOĞUŞU» adlı doktora tezinde, mezheplerin doğuşunda hiçbir yabancı unsurun rol oynamadığı kanaatini savunur görünmekte ve «...münakaşa ve bunun neticesi ortaya çıkan fikir ayrılıklarının menşei, doğrudan doğruya İslâm cemiyetidir. Münakaşa ve anlaşmazlık konuları cemiyette fiilen mevcut bulunmaktadır; yabancı din ve fikir sistemlerini teemmül ederek, üzerinde zihin yoracak mesele aramaya lüzum yoktur (26)» der. Tezinin sonuç bölümünde ise, yabancı unsurların İslâm mezheplerine yön ve hız verdiğini kabul ederek özetle şunları yazar :

«...İslâmiyette siyasi ve itikadi firkalaşmayı başlatan sebep, bizatihî İslâmiyet ve İslâm cemiyetidir. Daha sonraları bu firkaların gelişmesinde başta Yunan felsefesi olmak üzere, hristiyanlığın, yahudiliğin, budizmin, brahmanizmin ve eski İran dinlerinin ve bu din mensubu milletlerin tefekkürlerinin tesiri olmuştur. Fakat bu tesirler, yeni bir hareketi başlatmamışlar, her cephesiyle üniversal bir din olan İslâmiyetin bünyesinden doğan hareketlere hız ve yön vermişlerdir (27).»

Şia'nın doğuşu ve oluşması, gelişmesi hakkında bazı görüşler vardır. Bu görüşleri kısaca özetleyecek, bir başka yazımızda Osmanlılar devrindeki Şia'nın özellikleri üzerinde duracağız. Arap yazarlardan Ahmed Emin'in Şia üzerindeki farklı kaynakların etkilerine işaret eden şu cümleleri dikkat çekicidir :

«Yahudi, Hristiyan ve Mecusi gibi başka unsurların İslâmiyete girmeleri ile Şia yani bir mahiyet almıştır. (İslâmiyeti kabul eden) bütün bu milletler, herbiri Şia'yı kendi dininin boyasıyla boyamıştır : Yahudi Şia'yı Yahudi boyasıyla, Hristiyan hristiyanlık boya-

25. Bak : Zühdi Hasan Carullah, et-Mu'tezile, Kahire, 1947, 20 - 28.

26. Kutluay, İslâmiyette İtikadi Mezheplerin Doğuşu 68.

27. Kutluay, aynı kitap, 75.

28. Ahmed Emin, 278.

siyla, diğçerleri de ayrı bir boyayla boyamışlardır. İslâmiyete girenlerin en çoğı Fars (İranlı)'lar olduğı için Fars'ların Şii'liğe tesiri daha çok olmuştur (28).»

Bu genel girişı yaptıktan sonra Şia'nın, arap asıllı olduğı fikrini ileri sürenlerin mevcudiyetine işaret edelim. Bunlara göre büyük fetih hareketleri araplarda, ruhî ve maddî sıkıntılara sebep olmuştur. Bu sıkıntı ve buhrandan kurtulmanın manevî yeteneklere sahip, günahlardan korunmuş (masum) bir lider (imam) in zuhuruyla mümkün olabileceğı fikrine sarılan araplar Şia'nın doğmasına sebep olmuşlardır. Ayrıca ilk şiiiler Yemen Araplarıdır. Yemen arapları arasında, İslâmdan önce, veraset yolunu takip eden maddî vemanevî otoritenin sahibi bir krallık sistemi mevcuttur. Bu eski inanişı, İslâma dinî bir şekilde sokup müslümanlar arasında bu gelenek ve inanişı yaşatmak istemişlerdir (29). Batılı yazarlardan Henri Massé bu görüşe iştirakini «Şiiiliğın (İranî olmayıp) arap kökenli olduğunu ustaca bir ifadeyle hatırlatmak faydasız değildir (30)» cümlesiyle anlatır. W. Montgomery Watt ise meseleye «İlk Şiiilikte Arap Hissesi» başlığı altında dokunur ve şunları yazar :

«...İlk tarihî kaynakların dikkatlice incelenmesi, ilk şiiilik olaylarına ilk defa araplar arasında rastlandığını gösterir. Özellikle Emeviler devrindeki isyanların reislerinden pekçoğı «Ehl-i Beyt» in intikamını, faaliyet programlarına temel hedef kıldılar; bu ise tipi kbir arap fikridir. Ehl-i Beyt'in özel vasıflara sahip olduğı şeklindeki daha ileri bir fikir —ki bu fikir şeref ve şerefsizlik gibi iyi ve kötü vasıfların, ırsî olarak aile soyundan geçtiğı yolundaki müşterek arap inancına uygundur— umumiyetle bununla birleştirildi. (31)»

Şia'nın kaynağını Semavî dinlerde Hristiyanlık, Yahudilik veya her ikisinde arayanlar vardır. Prof. Dr. Philip K. Hitti, Şia ile Hristiyanlık arasında benzerlik bulur (32). Ona göre, Hz. Ali ve çocuklarının masum imamlığı inancıyla «Roma Katolik Kilisesi'nin Sen Peter ve onun yerini alanlara karşı gösterdiği (33)» bağı-

29. Dr. İrfan Abdülhamîd, 31.

30. Henri Massé, L'İslâm, Paris, 1940, 150.

31. Prof. W. Montgomery Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, Çev.: E. Ruhi Fığlalı, Ankara, 1981, 48.

32. Prof. Dr. Philip K. Hitti, Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi, Çev: Prof. Dr. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, II, 388, 692.

33. Hitti, II, 388

lık arasında açık bir benzerlik vardır. Gene onun ifadesiyle : «Da-
ha sonra ortaya çıkıp geliştiği şekliyle ve yeni bir hürriyet ve saa-
det meydanına yol açacak kurtarıcı bir lideri beklemek inanışını
içine alan Mehdî Hipotezi, hiç şüphesiz Hristiyan kilisesinin ortaya
attığı Mesih ve bununla ilgili fikir ve akidelerin (Messianic ideas)
yankılanmasını bize düşündürür (34)» Dr. İrfan Abdülhamid bu
görüşe sahip bazı başka yazarların isimlerini ve görüşlerini zikre-
der (35).

Şia'nın kaynağını Yahudilikte görenler az değildir. Özellikle
bu konuya, eski mezhepler tarihi yazarları da katılırlar. Meselâ
Abdülkahir el-Bağdâdî (Öl : 429/1037) kitabının «Ashab üt-Tena-
süh» bölümünde Yahudilerdeki tenasüh inancına işaretle İslâm
fırkalarından aynı inancı savunanları sayar (36). Sebeyye'yi anla-
tırken de şöyle bir ifade kullanır :

«Sonra onlara (Kûfelilere) Tevratta her Nebî'nin bir vasî'si
bulduğunu, Ali'nin Muhammed (S.A.S.)'in vasisi ve Muham-
med'in Nebîlerin en hayırlısı oluşu gibi Ali'nin de vasîlerin en ha-
yırlısı olduğu hususlarını bulduğunu (Abdullah b. Sebe') söyledi
(37).»

Şiî inançlı Nevbahtî, Sebeyye'yi anlatırken çok açık bir biçim-
de «Rafizîliğin aslı Yahudilikten alınmıştır» cümlesini (38) kul-
lanır. İbn Hazm da Kaysaniyye'yi anlatırken Yahudilerin yolunu
tuttuklarını açıklar (39). Batılı yazarlardan I. Friedlander, I. Gold-
ziher, J. Wellhausen... gibi araştırmacılar da bu görüşü desteklerler
(40). Doç .Dr. Yaşar Kutluay, Yahudi Mezhepleri ile İslâm Mez-
hepleri arasında paralel görüşler tesbit eder. O'na göre Nübüvet ve
peygamber, Mesih - Mehdî, ric'at ve hülul gibi konularda iki din
arasında ilk anda paralelliklerin varlığı söylenebilirse de bu konu-
daki görüşlerin mahiyetleri incelendiği zaman, bu konudaki iddia-
lar İslâmiyetin ve özellikle Şia'nın Yahudilikten etkilendiğini an-

34. Hitti, II, 390.

35. Dr. İrfan Abdülhamid, 29 - 30.

36. Ebu Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdadî, el-Fark Beyn
el-Fırak, Kahire, 1948, (Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd neşri), 272;
Türkçe tercümesi : Doç. Dr. E. Ruhi Fıglah, Mezhepler Arasındaki Fark-
lar, İstanbul, 1979, 247.

37. Bağdâdî, 235; Türkçesi, 213 - 214.

38. Nevbahtî, 44.

39. İbn Hazm el-Endelûsî, III, 180.

40. Dr. İrfan Abdülhamid, 27 - 29; Ahmed Emin, 277.

latmaya yeterli sayılamaz durumdadır (41). Abdülbakıy Gölpınarlı da Şia'da Yahudî tesirlerini arayanlara karşı çıkar ve bu konudaki görüşleri reddetmek için savunmalar yapar (42).

Birçok araştırmacılar şiiilik hareketini İranî bir temele bağlamışlardır (43). Hanri Massé'ye göre şiiliğe, İran kökenli oluşun yakıştırılması veya maledilmesinin sebebi Şii'liğin XVI. yüzyılda İran'da devlet dini olmasıdır (44). Mısırlı yazar Ahmed Emîn İran etkisi ile ilgili olarak şunları yazar :

«Şiiiliğin altında ruhların tenasühü kanaati, Allah'ın cisimleştirilmesi ve hulûl fikri görülür. Bunlar İslâm öncesi Brahmanlar, felsefeciler ve mecusilerce bilinen hususlardı. Farslardan bazıları Şiiilik perdesine bürünerek Emevî Devleti ile savaştılar. Halbuki onların içlerinde araplıktan ve arap devletinden, istiklâlleri için çalışmalarından tiksinden başka birşey yoktu. (Bu hususta) Makrizî şöyle der : Bilmiş ol ki birçok gurupların İslâm inancını bırakmalarının sebebi şudur : Farsların devletleri geniş, bütün milletlerden zengin ve kendilerini hürler ve efendiler diye anarak kendilerini çok büyük, başkalarını da kendilerinin köleleri sayarlardı. Onlar araplar tarafından devletlerinin yıkıldığını gördüler. Halbuki İranlıların nazarında Araplar dereceleri çok aşağı bir millettir. Devletlerinin araplar tarafından yıkılması kaygularını artırdı. Çeşitli zamanlarda savaşarak İslâmiyete olan kin ve düşmanlıklarını gösterdiler... Bu yenilgilerden sonra hileye başvurmayı faydalı buldular. Onlardan bazıları İslâmiyeti kabul etmiş gibi göründü. Peygamber ailesine sevgi ve Hz. Ali'nin uğradığı mazlumluğu büyük göstererek şiiilere kendilerini sevdirdiler. Bundan sonra şiiilerle çeşitli yollara saparak şiiileri de doğru yoldan çıkardılar (45).»

Dr. R. Dozy ise aynı motifler üzerinde durur ve arap üstünlüğüne karşı İranlıların duyduğu nefret duygusunun rolüne işaret eder. Ona göre İranlılar mutlak tâbî olmaya alışmışlar, hükümdarları için verasetten başka yol düşünmemişler, hükümdarlarında dünya ilâhının sulbünden gelen torunlar görmeye alışmışlardı. Bu eski inanışlarını Hz. Ali ve çocuklarına uyguladılar. İmam, Ali

41. Kutluay, İslâm ve Yahudî Mezhepleri, 212 - 218.

42. Gölpınarlı, 98 - 135.

43. Bak : Dr. İrfan Abdülhamid, 22.

44. Massé, 159.

45. Ahmed Emin, 277.

soyundan, yanılmaz ve mutlak itatin gerektiği kişidir (46). Dr. İrfan Abdülhamid aynı mahiyette şöyle bir nakil yapar :

«Buna (Dozy'ninkine) benzer ifadeleri August Muller'de kullanılmaktadır. Şu hususları ilâve eder : «İranlılar İslâmdan önce uzun seneler Hind fikirlerinin tesiri altında kalmışlardı. Bu yüzden Şehinşâh'ın bedenine Allah'ın ruhunun yerleştiğini, bu şahların sulbünde babadan oğula intikal ettiğini kabule meyletmişlerdi (47).»

Prof. Dr. W. Montgomery Watt'da 685 - 687 yılları arasındaki Şii ayaklanmalarına işaretler : «Bu zamana kadar bütün Şiiler Arap idiler. Fakat Küfe'de Muhtar'a mevalî de katılmış ve araplarla mevalî arasındaki gerginlik, ikinciler lehine kuvvetlenmişti» der ve mevalî kelimesiyle, o zamanlar, bütün arap olmayan müslümanların kast edildiğini anlatır. O'na göre : «Arap olmayanların İslâma girmeleri sonucunda bu statüye karşı hoşnutsuzluk arttı, eşitlik talebi çoğaldı. Şiiliğe meyleden mevalinin İrak halkından ve İran asıllı kimselerden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Sasanî soyu idaresinde bulunan Acem İmparatorluğunda İrak, biraz İrânîleşmişti. Nasıl ki Ârâmî kültürü de İran toprağında yayılmıştı... Emeviler zamanında Şiiler arasında birçok İranlı vardı. Fakat Şiiliğin İran'lılıkla bugünkü bağlantısı ancak XVI. asırdan itibaren meydana geldiği hatırdada tutulmalıdır (48).»

Şii hareketinin tarih boyunca gelişiminde İran'lıların büyük rolleri olmuştur. Özellikle XVI. yüzyıl ve takibeden yıllarda Şia İran'ın resmî mezhebi haline gelmiş; İran, yayılma siyasetinde Şiiliği bir araç ve silâh olarak kullanmıştır. Şiilik ve İran'lılık iç içe girmiştir.

46. Dr. R. Dozy, Tarih-i İslâmiyet, Çev.: Abdullah Cevdet, Mısır, (Matbaa-i içtihad) 1908, I, 271.

47. Dr. İrfan Abdülhamid, 23.

48. W. Montgomery Watt, İslâmî Tetkikler, 31.